

УДК 37.091.2

DOI: 10.24144/2524-0609.2022.51.180-183

Товканець Оксана Сергіївна

доктор педагогічних наук, доцент

професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
oksana.tovkanets@uzhnu.edu.ua
http://orcid.org/0000-0003-4438-0167

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. Мета даного дослідження – обґрунтувати педагогічні умови забезпечення здоров'язберігаючого середовища закладу освіти: формування здоров'язберігаючих ціннісних орієнтацій; організація комфортної життєдіяльності дитини; розробка комплексної програми дій, що включає медико-психологічний супровід дітей, комплекс здоров'язберігаючих освітніх технологій; комплексний самоаналіз вчителем освітньої діяльності. Застосовані методи дослідження: бібліометричний, спостереження, системний аналіз, синтез, моделювання, аналогії, систематизації, узагальнення, оцінка виявлених тенденцій в ретроспективному та перспективних планах. Збереження здоров'я як одне з основних напрямів у роботі школи дасть хороші результати лише при врахуванні всіх чинників та умов управління якістю освітнього процесу в цілому. Робота повинна будуватися системно, охоплювати всі компоненти освітнього процесу, відповідати здоров'язберігаючим потребам і запитам його суб'єктів, бути різнобічною за змістом, формами та засобами реалізації. Перспективи подальших досліджень: програмно-цільове забезпечення створення здоров'язберігаючого середовища освітніх установ, реалізація змісту освіти, що забезпечує вплив здоров'язбережувального середовища освітніх установ на здоров'я школярів; використання здоров'язберігаючих освітніх технологій на основі індивідуалізації навчального процесу.

Ключові слова: освітнє середовище, здоров'язберігаючі ціннісні орієнтації, заклад освіти, педагогічні умови,

Вступ. Перспективи збереження та розвитку сучасної цивілізації нерозривно пов'язані з вирішенням проблеми здоров'я людини, що є стрижневим показником, соціальним барометром її стійкості. Можна з упевненістю говорити, що здоров'я, забезпечуючи оптимальне функціонування людини у суспільстві, водночас забезпечує розвиток самого суспільства.

Україна належить до держав, які у своїй політиці декларують здоров'я як найвищу цінність людини. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Конституції України прийнято значну кількість законів, нормативно-правових документів, які визначають здоров'язбережувальну стратегію держави в системі освіти: закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини», «Про фізичну культуру і спорт», «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст.», Указ Президента України «Національна стратегія розвитку безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі» (2020) та ін.

Серед суб'єктів, які негативно впливають на здоров'я дітей, одним із вагомих є освіта, що зумовлює підвищений інтерес до розробки зазначеної проблеми. Одне із завдань вітчизняної освіти полягає в тому, щоб знайти такі способи організації освітнього процесу, які відповідали б віковим етапам психофізіологічного та соціального розвитку учнів, були б «спрямовані на усунення їх перевантажень, на виявлення умов і визначення механізмів, що сприяють збереженню здоров'я дітей» [3]. Важливим є формування безпечного освітнього середовища - сукупності умов у закладі освіти, що унеможливають

заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації, пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема здоров'язбереження школярів залишається вкрай актуальною. До недавнього часу діяльність зі здоров'язбереження школярів обмежувалася виконанням санітарно-гігієнічних вимог, посиленням ролі фізичної культури та спортивно-масової роботи, організацією харчування дітей та їхньої дозвілєвої діяльності тощо. Разом з тим, найактивніша частина педагогічної громадськості розуміє, що цього явно недостатньо. Вчені-педагоги, вчителі-новатори (М.Лук'янченко, М.Осадченко, Л.Сливка, В.Сухомлинський, А.Цимбалару тощо) довели, що ефективність зі здоров'язбереження школярів набагато підвищиться, якщо здоров'язберігаючу діяльність посилити на основі створення здоров'язберігаючого середовища [2; 3; 4; 7]. Дослідники визначають здоров'язберігаюче середовище закладу освіти як навчальне середовище, у якому завдяки формуванню цілісності свідомості, життєствердного здоров'язбережувального образу світу учня, його здоров'язбережувальної компетентності, забезпечується формування здорового способу життя дітей, відповідальне ставлення до свого здоров'я і здоров'я оточуючих, до довкілля, контролюються всі складові здоров'я [2; 4; 7].

Л.Сливка визначає здоров'язберігаюче серед-

овище закладу освіти як «наявне та віртуальне оточення школяра, в якому створюються педагогічні, соціальні, культурні, гігієнічні, психологічні умови, які відповідають віковим і психофізіологічним особливостям учнів і сприяють його фізичному і особистісному розвитку» [5, с.45].

Статистичні дані засвідчують, що, вступаючи до школи, 85% дітей мають ті чи інші порушення соматичного та психічного характеру, зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання. А наприкінці дошкільного віку в 17-21% дітей реєструються хронічні захворювання. Патологічні відхилення в роботі опорно-рухового апарату мають 30-32% дітей, носоглотки – 21–25%, нервової системи – 27–30%, органів травлення – 27–30%, алергічні прояви реєструють у 25% дітей. Йде мова про те, що за період навчання у школі у дітей у 5 разів зростає частота порушення зору та постави, у 4 рази – психоневрологічних відхилень, у 3 рази патологія органів травлення. Відомо, що вітчизняна школа в навчанні завжди наголошувала на пам'яті. Як наслідок це призводило до перевантаження і відповідно негативно відбивалося на здоров'я дітей [6].

Говорячи про фактори, що надають несприятливий вплив на здоров'я дітей, як правило, виділяють дві групи: фактори, безпосередньо пов'язані з освітою, і всі інші, що потенційно негативно впливають на здоров'я школярів (генетична обумовленість, несприятливі соціальні умови, яка бажає бути кращою, екологія та інше).

Шкільне освітнє середовище породжує до 40% негативних впливів, що погіршують здоров'я дітей шкільного віку. До них відносяться інтенсифікація освітнього процесу, невідповідність методик та технологій навчання віковим та функціональним можливостям учнів, нераціональне харчування дітей та підлітків, у тому числі і шкільне, статичність становища учнів та їх низька рухова активність, порушення санітарно-гігієнічних норм та правил в організації освітнього процесу, відсутність науково обґрунтованої системи роботи з формування цінності здоров'я та здорового способу життя. Питання нашого дослідження пов'язані із зменшенням впливу цих негативних чинників через створення здоров'язберігаючого освітнього середовища.

Мета статті: обґрунтувати педагогічні умови забезпечення здоров'язберігаючого середовища закладу освіти. **Методи дослідження:** бібліометричний, спостереження, системний аналіз та синтез, моделювання, аналогії, систематизації та узагальнення, оцінка виявлених тенденцій в ретроспективному та перспективних планах.

Виклад основного матеріалу. Здоров'язберігаюче освітнє середовище – це сукупність форм, методів, прийомів, способів, засобів навчальної діяльності, спрямована на усунення навантажень у навчальній праці, що сприяє формуванню позитивних емоцій (відносини) до навчання, допомагає полегшити вивчення навчального матеріалу, що дозволяє учням навчатися з інтересом та досягати оптимальних результатів без шкоди здоров'ю [3]. Важко не погодитися з думкою про те, що «цінність здоров'я є цінністю, що утвердилася в соціумі, яка визнається на особистісному рівні, проте не стає для більшості людей цінністю, що реалізується в діяльності [4, с.310-312].

На основі узагальнення результатів бібліографічного аналізу та наукових джерел нами визначено педагогічні умови, які, на нашу думку, забезпечать ефективне здоров'язберігаюче середовище сучасного закладу освіти.

Першою педагогічною умовою ми визначили *формування здоров'язберігаючих ціннісних орієнтацій*, яке не є однолінійним процесом. Формування здоров'язберігаючих ціннісних орієнтацій має включати як актуалізацію знань у галузі здоров'язбереження, так і організацію досвіду з освоєння здорового способу життя. Вирішення проблеми здоров'язбереження школярів знаходиться в трьох площинах: формування здоров'язберігаючих ціннісних орієнтацій; здоров'язберігаюча діяльність; провадження здоров'язберігаючих освітніх технологій. Усі названі фактори взаємопов'язані. Оптимальність їх змісту та збалансованість проявів, як переконує практика, становить основу здоров'язберігаючого середовища освітнього закладу, що дозволяє не тільки зберегти здоров'я школярів, а й значно його зміцнити.

Друга педагогічна умова - *організація життєдіяльності дитини таким чином, щоб учневі було комфортно, щоб він навчався з інтересом і досягав оптимальних результатів без шкоди здоров'ю*. Головне при цьому зважати на те, що важливим є не пристосування дитини до освітнього процесу, створення системи організаційних, дидактичних, медико-валеологічних, соціально-культурних, матеріально-технологічних та управлінських факторів, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я школярів, а також комплекс оздоровчо-профілактичних та корекційних засобів, що забезпечують рівновагу між адаптивними можливостями організму дитини та реаліями навколишнього життя (М.Лук'яненко, Т.Осадченко, Л.Сливка та ін.)

Третя педагогічна умова - *розробка комплексної програми дій*, що включає такі змістовні блоки, як медико-психологічний супровід дітей; комплекс здоров'язберігаючих освітніх технологій; методики підготовки вчителів до застосування здоров'язберігаючих технологій; система заходів щодо формування здорового способу життя школярів; корекційна та реабілітаційна робота за медичними показаннями дітей; комплекс умій та навичок щодо саморегуляції емоційних станів, самоконтролю у стресових ситуаціях; система моніторингу стану здоров'я школярів тощо.

На нашу думку, якість безпечного здоров'язберігаючого середовища в закладах освіти визначають:

- створення сприятливих умов навчально-виховного процесу, що відповідають не лише санітарно-гігієнічним вимогам, а й індивідуальним особливостям дитини, створення сприятливого психологічного клімату;
- соціально-педагогічна робота з усунення впливу несприятливих факторів, виявлених у процесі дослідження;
- навчально-методичне забезпечення, що відповідає різним адаптаційним здібностям учнів, корекція змісту освіти (внесення відповідних змін до навчальних планів та програм); запровадження особистісно-орієнтованого та диференційованого підходу у викладання навчальних предметів та дисциплін;
- організація позанавчальної роботи, спрямована на реалізацію потреб та можливостей дітей та викладачів, формування у них потреби у здоровому способі життя; навчання здоровому способу життя;
- забезпечення раціонального та збалансованого харчування;
- організація якісного медичного обслуговування;
- створення нормативної бази освітньої установи, яка закріплює права та обов'язки кожного учас-

ника освітнього процесу зі збереження та зміцнення здоров'я;

– оптимальна, фізіологічно виправдана організація навчального процесу, використання засобів оптимізації у навчальному процесі;

– формування фізичної культури як фактора гармонійного розвитку фізичних та духовних якостей особистості, організація груп для заняття фізкультурою осіб з різною патологією; застосування способів зміцнення фізичного здоров'я учнів у процесі навчання;

– вивчення стану здоров'я учнів, створення системи моніторингу здоров'я та фізичного розвитку; дослідження факторів ризику захворюваності;

– дослідження потреб дитини, формування ціннісного ставлення до здоров'я, навичок здорового способу життя, культури здоров'я;

– суб'єктне включення дітей та підлітків до організації процесу здоров'язбереження;

– вивчення педагогічного процесу, розробка та використання експертно-функціонального підходу, що дозволяє аналізувати вплив педагогічного процесу, нових педагогічних технологій на здоров'я;

– розробка програм, що дозволяють підвищити поінформованість дітей та підлітків, батьків та педагогів у сфері збереження та зміцнення здоров'я [3; 4; 5; 7].

Четвертою педагогічною умовою з точки зору створення безпечного освітнього здоров'язберігаючого середовища виокремлено *комплексний самоаналіз вчителем освітньої діяльності*. Вчитель може самостійно здійснювати комплексний самоаналіз тієї чи іншої теми та уроків до початку вивчення/проведення за такими параметрами:

1. Назва теми. Клас. Дата.
2. Кількість уроків на цю тему за програмою.
3. Місце уроку у загальній системі уроків на тему (за порядком).
4. Тема уроку.
5. Тип уроку.
6. Завдання уроку;
7. Структура уроку (його етапи).
8. Прогнозування рівнів знань, умінь, навичок та компетентностей з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.
9. Вибір найбільш оптимальних методів, прийомів та засобів навчання на кожному етапі уроку.
10. Організація контролю та самоконтролю на кожному етапі уроку.
11. Визначення рівня ЗУН та їх відповідність на кожному етапі уроку.
12. Корекція ЗУН на основі аналізу. Дискусія.

Таким чином здійснюється аналіз, прогнозування, узгодження та корекція освітньої діяльності перед початком роботи, що дозволяє вчителю бути основним суб'єктом контролю діяльності. При такому підході до аналізу діяльності повністю виключаються стресові ситуації, зростає роль самоосвіти вчителя та відкритості у веденні навчально-виховно-

го процесу.

Головною ж перевагою комплексного самоаналізу став аналіз освітньої діяльності з позиції здоров'язбереження за такими напрямками: обстановка та гігієнічні умови у класі (кабінеті); кількість видів навчальної діяльності; середня тривалість та частота чергування різних видів навчальної діяльності; використання на уроці методів, що сприяють активізації ініціативи та творчого самовираження учнів, місце цих методів у структурі уроку; місце та тривалість застосування технічних засобів навчання (відповідно до гігієнічних норм); фізкультхвилинки та інші оздоровчі моменти на уроці; їх місце, зміст та тривалість; наявність у змістовній частині уроку питань, пов'язаних зі здоров'ям та здоровим способом життя; наявність мотивації до навчальної діяльності на уроці; наявність на уроці емоційних розрядок; щільність уроку, тобто, час, витрачений школярами на навчальну роботу. За такою ж схемою розробляється аналіз відповідної теми.

Навчання в умовах формування здоров'язберігаючого середовища освітнього закладу передбачає дотримання наступних умов: 1. Послідовна робота щодо формування прагматичного ставлення до здоров'я як до цінності. 2. Систематичний аналіз навчального матеріалу з метою виявлення оптимального його обсягу, визначення найбільш раціональних методів та прийомів його освоєння. 3. Реалізація вимог здоров'язберігаючих технологій, задіяних під час кожного уроку та ін.

Можна констатувати, що створення здоров'язберігаючого середовища в закладі освіти дозволяє наблизитися до реалізації завдання державної важливості – збереження та зміцнення психічного і фізичного здоров'я дітей.

Висновки. Обґрунтовано педагогічні умови, які можуть забезпечити ефективне здоров'язберігаюче середовище сучасного закладу освіти: формування здоров'язберігаючих ціннісних орієнтацій; організація комфортної життєдіяльності дитини; розробка комплексної програми дій, що включає медико-психологічний супровід дітей, комплекс здоров'язберігаючих освітніх технологій; комплексний самоаналіз вчителем освітньої діяльності. Збереження здоров'я як одне з основних напрямів у роботі школи дасть хороші результати лише при врахуванні всіх чинників та умов управління якістю освітнього процесу в цілому. Робота повинна будуватися системно, охоплювати всі компоненти освітнього процесу, відповідати здоров'язберігаючим потребам і запитам його суб'єктів, бути різнобічною за змістом, формами та засобами реалізації. Перспективи подальших досліджень: програмно-цільове забезпечення створення здоров'язберігаючого середовища освітніх установ, реалізація змісту освіти, що забезпечує вплив здоров'язбережувального середовища освітніх установ на здоров'я школярів; використання здоров'язберігаючих освітніх технологій на основі індивідуалізації навчального процесу.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 31, ст.226) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 03.09.2022)
2. Лук'янченко М.І. Педагогіка здоров'я: теорія і практика: монографія. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний ун-т ім.І.Франка, 2012. 348 с.
3. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі: Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789> (дата звернення: 03.09.2022)
4. Осадченко Т.М. Підготовка майбутнього вчителя до створення здоров'язбережувального середовища початкової школи як педагогічна проблема. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2014. № 7 (41). С.309–316.
5. Сливка Л. Організація здоров'язберігаючого середовища молодшого школяра: теоретичні й практичні аспекти. Гірська школа українських Карпат. 2014. № 11. С.44–47.
6. Стан здоров'я дитячого населення – майбутнє країни. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/> (дата звернення:

03.09.2022)

7. Цимбалару А.Д. Педагогічні особливості організації освітнього середовища учнів першого класу: просторово-предметний і соціальний компоненти. Наукові записки Малої академії наук України. 2013. С.42–50.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [The law of Ukraine «On the total number of secondary education»]. (2020). Vidomosti Verkhovnoi Rady, 31, art.226). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
2. Lukianchenko, M.I. (2012). Pedagogika zdorovia: teoriia i praktyka [Pedagogy of health: theory and practice]. Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
3. Natsionalna stratehiia rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u Novii ukrainskii shkoli. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 travnia 2020 roku № 195/2020 [National strategy for the development of a safe and healthy lighting environment in the New Ukrainian School. Decree of the President of Ukraine dated by May 25, 2020 No. 195/2020.] (2020). <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789> [in Ukrainian].
4. Osadchenko, T.M. (2014). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do stvorennia zdoroviazberzhuvalnoho seredovyscha pochatkovoї shkoly yak pedahohichna problema [The preparation of the future teacher before the creation of a healthy middle school of the pochatkovo school is a pedagogical problem]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 7 (41), 309-316. [in Ukrainian].
5. Slyvka, L. (2014). Orhanizatsiia zdoroviazberihaiuchoho seredovyscha molodshoho shkoliara: teoretychni y praktychni aspekty [Organization of a healthy environment of a young student: theoretical and practical aspects]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat*, 11, 44–47. [in Ukrainian].
6. Stan zdorovia dytiachoho naselennia – maibutnie krainy [Healthy child population – country's future]. <http://www.mif-ua.com/archive/article> [in Ukrainian].
7. Tymbalaru, A.D. (2013). Pedahohichni osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho seredovyscha uchniv pershoho klasu: prostорово-предметnyi i sotsialnyi komponenty [Pedagogical features of the organization of the educational environment of the first class students: space-based and social components]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy*, 42–50. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.10.2022 р.

Стаття прийнята до друку 05.10.2022 р.

Tovkanets Oksana

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROVIDING HEALTH-PRESERVING ENVIRONMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The purpose of the article is to substantiate the pedagogical conditions for ensuring the health-preserving environment of an educational institution. Research methods used: bibliometric method, observation, system analysis and synthesis, modeling method, analogy, systematization and generalization, assessment of identified trends in retrospective and prospective terms. The following pedagogical conditions for ensuring a health-preserving environment of an educational institution are substantiated: the formation of health-preserving value orientations, which is not an one-line process. The formation of health-preserving value orientations should include both the updating of knowledge in the field of health care and the organization of experience in developing a healthy lifestyle; organization of the child's life in such a way that the student is comfortable, that he studies with interest and achieves optimal results without harming health; development of a complex program of actions, which includes such meaningful blocks as medical and psychological support for children; a complex of health-saving educational technologies; methods of training teachers to use health-preserving technologies and others; comprehensive self-analysis by the teacher of educational activities, which is carried out by the teacher on the topic and lessons before the start of study or conduct. The preservation of health as one of the main directions in the work of the school gives good results only when all factors and conditions for managing the quality of the educational process as a whole are taken into account. The work should be built systematically, cover all components of the educational process, meet the health-preserving needs and requests of its subjects, be versatile in terms of content, forms and means of implementation.

Key words: educational environment, health-preserving value orientations, educational institutions, pedagogical conditions.